

КАРЛ XII ПРОТИ ВЕПРИКА (грудень 1708 – січень 1709 р.)

На підставі раніше не вивчених документів проводиться аналіз організації розвідувально-диверсійної діяльності російських військ в Полтавський період Північної війни у районі містечка Веприк, інтенсивність якої сприяла ліквідації цього населеного пункту Карлом XII як одного з центрів військової (тактичної) розвідки петрівської армії.

Ключові слова: Північна війна, Карл XII, Веприк.

Багато дослідників, що вивчали похід Карла XII в Росію (1707 – 1709 рр.), не пропускали подій, що розгорнулися зимою 1708 – 1709 р. поблизу невеликого українського містечка Веприк. При цьому ряд шведських, радянських і російських істориків стверджував, що атака цього укріплення російської армії була не доцільна і привела до невинуватих жертв серед шведських солдатів і офіцерів. Деякі навіть вважали наполегливість королівських військ в оволодінні Веприком справжнім навіженством Карла XII¹. Мета цієї статті за допомогою нових, раніше не опублікованих документів, спростувати ці твердження і роз'яснити причини, що змусили шведського короля намагатися капітуляції Веприка, незважаючи на великі втрати.

По-перше, варто відмітити географічну і стратегічну важливість розташування фортеці Веприк на цьому етапі Північної війни, коли до грудня 1708 р. шведська армія призупинила своє просування углиб України і зайняла для відпочинку квартири в районі Ромен, Гадяча, Прилук і Лохвиці (загальна територія близько 5000 кв. км). Невелике козацьке поселення Веприк розташовувалося на схід від Гадяча, на піднесеності між річками Псел і Веприк, тому вибір його як центру для розвідувально-диверсійної діяльності російської армії був не випадковим. Петро I відвідав цей населений пункт під час проведення рекогносцирування району бойових дій, при огляді найближчих до шведських позицій територій («Ноября в 30 день государь ездил к местечку Веприку, где был наш гарнизон в полуторе тысячах»²). Звідси ж цар виїхав на розвідку околиць Гадяча, а після цього повернувся в Лебедин (3 грудня), де розмістилася ставка російського головнокомандування.

Оцінивши обстановку, Петро I не міг не звернути увагу на зручне розташування Веприка для організації розвідувально-диверсійної діяльності: максимальна наближеність до Гадяча (близько 12 км), невелике віддалення від Лебедина (близько 30 км), наявність укріплень і зручного передмістя. Окрім цього, через Веприк проходила стратегічно важлива дорога на Білгород. За результатами огляду цар дав указівку мобільному кавалерійському корпусу генерал-лейтенанта К. Ренне (драгуни, донські й харківські козаки, чугуївські калмики, волохи) перейти з Карабутова у Веприк для організації розвідки в найближчих до містечка районах, зайнятих королівськими військами.

Звідний загін генерал-лейтенанта зайняв Веприк 4 грудня 1708 р. і розташувався в містечку та передмісті. Відразу ж після прибуття до Гадяча безперервно стали спрямовуватися розвідувальні загони («партії») для контролю за діями шведських полків і з метою захоплення полонеників («язиків»), від яких можна було отримати відомості про плани Карла XII («наши непрестанно под ними... Откуда надеялся получить о неприятеле непрестанные отсель ведомости»³).

З метою перервати зв'язок шведського гарнізону в Гадячі з іншими розкиданими

© Іванюк Сергій Олександрович – кандидат історичних наук, заступник завідувача відділу Меморіально-історичного музею Федерального державного бюджетного закладу культури «Державний історико-меморіальний музей-заповідник «Сталінградська битва» (м Волгоград).

по окрузі частинами королівських військ, на ведучих до цього міста дорогах курсували загони донського козачого полковника Кутейникова, штаб якого розміщувався в селі Вельбівці (близько 1 км від Гадяча)⁴. Ці загони для зручності атаки влаштували засідки поблизу від населених пунктів, зайнятих шведськими полками, оскільки від містечка або села в різні боки розходилися шляхи. По них переміщалися об'єкти нападу: обози, невеликі загони, кур'єри і поодинокі військовослужбовці. Засідки проводилися як за класичною схемою (зайняття позиції й очікування цілі), так і оманливою атакою із заохоченням супротивника до місця розташування засідки (знаменитий козачий прийом – «вентерь»).

Діяльність розвідників з угруповання К. Ренне у районі розквартирування королівської армії завдавала проблем шведському командуванню. Англієць в ставці шведського короля Д. Джефферис писав у Лондон: «Не слышал я, чтобы когда почта опущена была из шведской армии, ибо все проходы заставлены и дороги учинены опасны и страшны от неприятельских казаков»⁵.

Дії російських розвідників поступово ставали до такої міри зухвалими, що полонені захоплювалися ними навіть у передмістях Гадяча. У випадках, коли диверсійна атака на населений пункт не вдавалася, російський загін обмежувався знищенням життєво необхідних запасів в передмістях міста або села. Шведський історик К. Гримберг, що працював з щоденниками солдатів і офіцерів Карла XII, повідомляв про запис каролінця Кагга у своєму щоденнику: 17 грудня 1708 р. «прийшла російська партія до міста Гадяч і спалила велику частину передмість і усе зерно, яке збиралося протягом довгого часу в одному місці»⁶.

Виходячи з вищевикладеного, приходимо до висновку, що не лише вигідне для царських військ розташування Веприка відносно шведської армії створювало проблеми для Карла XII. Головним занепокоєнням для королівських військ, що розмістилися на зимові квартири в Гадячі і його околицях, стали саме російські розвідувально-диверсійні загони з корпусу генерал-лейтенанта К. Ренне.

Додаткові труднощі для протиборчих армій в Україні були створені тим, що зима 1708 – 1709 р., побивши рекорди низьких температур по усій Європі, і тут відзначилася аномальними морозами.

Карл XII прагнув до того, щоб викликом російської армії для бою у відкрите поле вирішити свої проблеми і відігнати диверсійні загони супротивника на значну відстань від свого району розквартирування. Але очікування короля були марні. Вивівши свої війська з Ромен, він протримав їх у строю на лютому холоді, але так і не дочекався битви, оскільки у російського командування не було планів на вступ у битву. Знищивши вогнем передмістя Гадяча і знищивши цим можливість шведських військ розквартирувати особовий склад, російські загони відступили в район Лебедина. Шведська піхота на чолі з королем, не маючи можливості повернутися в Ромни, сконцентрувалася в Гадячі. Більшості шведських солдатів довелося розміщуватися на відкритому повітрі, що призвело до їх масової загибелі від переохолодження. Таким чином, не вступаючи у бій, тільки за допомогою диверсійних дій легких загонів, російській армії вдалося вивести з ладу велику кількість особового складу королівської армії.

У кінці грудня 1708 р., страждаючи від нестачі продуктів, фуражу і даху, а також розуміючи неможливість подальшого розміщення такого великого угруповання в районі Гадяча, Карл XII прийняв рішення провести атаку на Веприцький загін К. Ренне, що знаходився щонайближче від Гадяча, турбував своїми диверсійними діями передові пункти і закривав дорогу на Лебедин.

22 грудня 1708 р. доля угруповання К. Рене була вирішена, коли шведський король направив підрозділи своїх військ у наступ на Веприк. При цьому його сили розділилися: Карл XII із загоном напав на кавалерію К. Ренне, щоб відтягнути її від Веприцької фортеці, а граф Шперлинг у цей час заблокував саму фортецю. Уникаючи вступати в масштабне зіткнення з військами короля, російська кавалерія покинула район Веприка і відступила в село Бобрік недалеко від Зінькова⁷.

23 грудня 1708 р. шведські полки призупинили гонитву за кавалерійським корпусом К. Ренне із-за морозів, що посилювалися. Останній, скориставшись цим, благополучно перевів свої загони в район Лебедина. 6 січня 1709 р. для російської армії Веприк був утрачений, оскільки після мужнього і триразового штурму фортеця капітулювала. Для того, щоб остаточно розв'язати проблему Веприка, Карл XII наказав спалити його міські будівлі й фортифікаційні укріплення⁸.

У результаті цього дослідження вважаємо некоректним твердження ряду дослідників про необґрунтованість наполегливості Карла XII при атаці Веприка. Вищевикладений матеріал указує на те, що усуненням цього центру розвідувально-диверсійної діяльності царських військ шведська армія припинила тиск з боку російських летючих загонів на свій квартирний район розквартирування. У результаті успішних дій Карла XII кавалерія генерал-лейтенанта К. Ренне відступила, а фортеця Веприк після капітуляції була знищена.

ДОДАТОК

№ 1. К.Е. Ренне з Веприка – О.Д. Меншикову в Лебедин, 16 грудня 1708 року.

Светлейший князь милостивый Государь,
Вашей высокой княжой светлости доношу, сей ночи посылал я Московского полку прапорщика Балкашина с казаками под Гадич, который взял блис самого валу мужика. А наехал он прапорщик дву человек. И ис того числа один ушел на стену и приняли ево шведы, а одного поймал. И я ево допросил и те допросные речи послал до вашей княжой светлости. В прочем остаюся вашей княжей светлости понднейший слуга Карл Е. Ренне.

Из Веприку дня
16го декабря 1708 г.
АСПб ИИРАН. Ф. 83. Оп. 1. Ч. 3. Карт. 11. № 2838. Л. 1. Подлинник. Рукопись.

№ 2. К.Е. Ренне з Веприка – О.Д. Меншикову в Лебедин, 19 грудня 1708 року.

Светлейший князь милостивый Государь,
Вашей княжей светлости доношу, прислал к нам господин генерал маеор Волконской лубенского ясаула полкового, которой служил при Мазепе ясаулом и сотником, да кумпанейца Калаганова полку. Которых связав к нему генералу маеору привели лубенские сельские обыватели. И я оных допрося, и те их допросные речи, и их самих кушно с тем писмом послал до вашей княжой светлости.

Также которые у нас были старые взятые колодники в розных местах и розданы были по полкам. И ныне оных с росписю, хто имяны и в каких делах, послал и приказал явить потому ж вашей княжой светлости. Впрочем остаюся вашей княжей светлости понднейший слуга Карл Е. Ренне.

Из Веприку дня
19го декабря 1708 г.
АСПб ИИРАН. Ф. 83. Оп. 1. Ч. 3. Карт. 11. № 2866. Л. 1-1 об. Подлинник. Рукопись.

№ 3. К.Е. Ренне з Веприка – О.Д. Меншикову в Лебедин, 19 грудня 1708 року.

Светлейший князь милостивый Государь,
Вашей высокой княжей светлости доношу, вчерашняго дня выслана была от нас партия, чтоб получить о неприятеле какия ведомости. И из нее прислал капитан Полтев языка швецкого фурира, которой сказал, что король швецкой конечно с войском своим пришел. Сам стоит в Гадиче, а войско ево кругом стоит и артилерия вся пришла же. И оные против вчерашних ведомостей, которые посланы до вашей княжой светлости. Также с сим писмом послал до вашей княжой светлости поручика, которой будет просить о кватере под обозы, как для нас, так и для полковых обозов. Понеже бо несколько уже писем до вашей княжой светлости писал, на которые никакой отповеди не получил и для того онаго поручика до вашей княжой светлости послал.

Дабы мы от вашей княжой светлости определены о всем указом. Впрочем остаюся вашей княжей светлости понднейший слуга Карл Е. Ренне.

Из Веприку дня
19го декабря 1708 г.
АСПб ИИРАН. Ф. 83. Оп. 1. Ч. 3. Карт. 11. № 2869. Л. 1-2 об. Подлинник. Рукопись.

№ 4. К.Е. Ренне з Веприка – О.Д. Меншикову в Лебедин, 20 грудня 1708 року.

Светлейший князь милостивый Государь,

Вашей высокой княжой светлости доношу, сего дня вышли из швецкого войска из полону драгун Ярославского полку, да салдат Киевского полку. И какие о неприятеле сказали ведомости и тех допросные речи купно с сим писмом послал до вашей княжой светлости. А в Браварке, где стоял наш караул, к ним заступили шведы. А наши уступили к нам ближе до села Кнышовки. И за такую близностью полкам драгунским у нас гораздо есть мученье. Ежели бы было позволение от вашей княжой светлости, то мог бы я полки отвести отсюда милю другую, чтобы хоть мало от таких морозов отдохнуть. А в Веприку мог бы оставить командированных тысячу или полторы. А о гварнизоне мы управим, что можно и что надобно провианту людям и конем фуражу. Также прошу вашей княжой светлости, ежели кватеры под обозы наши и полковья не определены, благоволи ваша княжа светлость определить. Дабы обозы напрасно не прапали. О сем вчеранего дня послал до вашей княжой светлости поручика, понеже бо уже и так для коней сено возим мили по полторы и больше. Впрочем остаюся вашей княжой светлости поуднейший слуга Карл Е. Ренне.

Из Веприку дня

20го декабря 1708 г.

АСПб ИИРАН. Ф. 83. Оп. 1. Ч. 3. Карт. 11. № 2871. Л. 1-2 об. Подлинник. Рукопись.

1. Fryxell A., Sjögren O. Berättelser ur svenska historien.- Stockholm, 1846. – S. 159-164; Шутой В. Е. Борьба народных масс против нашествия армии Карла XII (1700 – 1709). – М., 1958. – С. 332-343; Тарле Е. В. Северная война и шведское нашествие на Россию. – М., 2002. С. 362; Артамонов В. А. «Полтавское сражение»: к 300-летию Полтавской победы. М., 2009.- С. 417 и другие.

2. Журнал или Поденная записка, блаженные и вечнодостоинья памяти государя императора Петра Великого с 1698 года, даже до заключения Нейштатского мира: Напечатан с обретающихся в Кабинетной архиве списков, правленных собственною рукою его императорского величества. – Ч. 1. СПб., 1770. – С. 181.

3. Архив Санкт-Петербургского института истории Российской академии наук г. Санкт-Петербург (АСПбИИ РАН). Ф.83. Оп.1. Ч. 3. Карт. 11. № 2774. Л.²

4. Письма и бумаги императора Петра Великого / под ред. Б.Б. Кафенгауза. – Т. VIII. Вып. 2. – М., 1951.– С. 1050.

5. Масловский Д.Ф. Записки по истории военного искусства в России. 1683–1762 год (с планами, чертежами и схемами). – Вып. I. СПб., 1891.– С. 30.

6. Grimberg Carl. Svenska folkets underbara cden. Karl XI : s och Karl XII : s tid. V. IV. Stockholm, 1922. – S. 694.

7. Северная война 1700 – 1721 гг. К 300-летию Полтавской победы. Сборник документов / под ред. Л.Г. Бескровного и Г.А. Куманева. Т. I. (1700–1709 гг.). – М., 2009. – С. 430–431.

8 Nordberg J. A. Histoire de Charles XII, roi de suede. V. II. J.-M. – Husson, 1748. P. – 262.

На основании ранее не изученных документов проводится анализ организации разведывательно-диверсионной деятельности русских войск в Полтавский период Северной войны в районе городка Веприк, интенсивность которой способствовала ликвидации этого населенного пункта Карлом XII, как одного из центров войсковой (тактической) разведки петровской армии.

Ключевые слова: Северная война, Карл XII, Веприк.

On the basis of the before not studied documents the analysis of organization of reconnaissance-diversionary activity of the Russian troops is conducted in a Poltava period of North war in the district of small town Vepryk, intensity of that assisted liquidation of this settlement Carl XII, as one of centers of military (tactical) secret service of the Peter army.

Key word : North war, Carl XII, Vepryk.